

Утицај телевизијских садржаја на дјецу

*Смјернице за класификацију
телевизијских садржаја*

др. Ивана Зечевић

Донатор: УНИЦЕФ

Децембар 2010.

УВОД

Данас када имамо много телевизијских канала и садржаја, које можемо да гледамо сваки дан, родитељима је веома тешко да исконтролишу квалитет свих тих садржаја и да се, у свему томе, снађу и направе адекватан одабир за своје дијете. Свако дијете, према УН Конвенцији о правима дјетета, има право да прима информације¹, било усмено или писмено, и држава треба да му омогући приступ информацијама и материјалима из различитих домаћих и међународних извора, нарочито оних који имају за циљ унапређење дјететове друштвене, духовне и моралне добробити и физичког и менталног здравља². С тим у вези држава, такође, треба да подржи развој одређених смјерница за заштиту дјетета од информација или материјала који штетно дјелују на његову добробит³. Како бисмо, што је могуће боље, превенирали потенцијалне негативне последице утицаја медија на развој дјетета, Регулаторна агенција за комуникацију је, у сарадњи са УНИЦЕФ-ом, одлучила да конципира смјернице за класификацију телевизијских садржаја које би користиле, како запосленима у телевизијским станицама, тако и онима који производе телевизијске садржаје. Врло важна функција овог документа огледа се и у томе што он може да помогне и у едукацији родитеља о потенцијалној штетности одређених садржаја на развој дјетета, јер су родитељи ти који требају своје дијете да штите од таквих садржаја. На држави је да предузме све могуће мјере како би заштитила сваког свог "малог" становника, али су родитељи ти који проводе највећи дио времена са својом дјецом и који могу да контролишу даљински управљач.

У данашње вријеме медији врше доминантан утицај на живот сваког појединца. Они емитују бројне и разнолике садржаје јер морају да задовоље различите укусе својих гледалаца. Међу тим разноликим садржајима, поред образовних, спортских и других, који не остављају негативне последице на гледаоце, емитују се и они који у себи садрже насиље, порнографију и који подстичу стварање и одржавање стереотипа.

¹ члан 13, УН Конвенције о правима дјетета

² члан 17, УН Конвенције о правима дјетета

³ члан 17, тачка (е), УН Конвенције о правима дјетета

Дјеца већи дио времена проводе уз различите врсте медија и у њима проналазе садржаје који су им привлачни, који им дају одговоре на разна питања и недоумице. Врло мало дјеце и младих људи зна да учествује у медијском животу једног друштва. Они се, већином, препуштају садржајима и прихватају идеје којима су ти садржаји прожети.

ТЕЛЕВИЗИЈА КАО УТИЦАЈАН МЕДИЈ

Телевизија је најдоминантнији медиј у животу дјеце и младих и, као таква, утиче на њихове ставове, систем вриједности и вјеровања. Истраживања⁴ показују да дуже и чешће излагање телевизијским садржајима доприноси формирању чвршћих и конвергентнијих ставова и понашања код гледалаца. Колико год да је важно колико дјеца времена проводе испред малих екрана, још је важније према којим садржајима усмјеравају пажњу. Како телевизија представља један снажан модел идентификације, она је један од извора посредством којег дјеца уче о људским односима у друштву. Она драстично мијења начин на који дјеца долазе до информација, јер дјеца имају врло мало искуства и њихово знање није велико, а и ограничено је на тај начин што немају довољно адекватних информација⁵. Њен ефекат је још снажнији уколико она подржава систем вриједности који је доминантан у породици дјетета, школи коју похађа, његовој вршњачкој групи и ширем окружењу.

Међутим, морамо напоменути да телевизија не дјелује у вакууму и да се њен утицај разликује од особе до особе⁶. Утицај телевизије на личност гледалаца разликује се, с обзиром на то о којем је полу ријеч, који је социоекономски статус особе, из какве породице долази, те колики је ниво њеног образовања.

Садржаји који се нуде на телевизији су разноврсни и крећу се од оних квалитетних и корисних, до оних неквалитетних и потенцијално штетних. Како је њихов утицај на развој људске јединке велик и значајан, поставља се питање на који начин се дјеца могу заштитити управо од тих потенцијално штетних и неквалитетних садржаја. Поставља се питање како и због чега је потребно заштитити дјецу од одређених садржаја, који се процјењују као непримјерени, када се они разликују по полу, социоекономском статусу породица из којих долазе, као и по нивоу физичког, менталног и психичког развоја, јер је ова разлика велика међу дјецом различитих узраста. Она утиче на начин на који дјеца гледају и разумијевају оно што гледају на телевизији.

⁴ Ђерић, И., Студен, Р. (2006), *Стереотипи у медијима и медијско описмењавање младих*, Зборник Института за педагошка истраживања, Београд, 38, 2, 456 – 471.

⁵ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

⁶ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

Самим рођењем дијете почиње да ступа у различите односе са особама и предметима из своје околине. Процес који људску јединку оспособљава за друштвени живот и помаже јој у формирању личности је процес социјализације. Овај процес, који у себе укључује четири агенса: породицу, вршњаке, школу и друштвену средину, добија једну нову димензију, посредством медија. Важан циљ активности ових агенаса социјализације јесте да нове генерације науче да се понашају у складу са прихваћеним друштвеним нормама и да формирају понашање које доприноси одржавању и функционисању друштва у коме живе⁷.

Код социјализације је могуће разликовати два процеса помоћу којих дјеца стичу ставове, вриједности и обрасце социјалног понашања⁸. Први је процес *директног подучавања* од стране родитеља или других агенаса социјализације. Овдје је карактеристично да било који агенс социјализације показује, релативно јасно, шта жели да дијете научи и његово понашање настоји да обликује помоћу награде и казне. Други процес се односи на *учење по моделу*. Помоћу имитирања ставова и понашања, како родитеља, тако и других агенаса социјализације, дијете најчешће формира црте личности. Уствари, понашање било којег од агенаса социјализације, које представља модел, може често да поништи резултат директног подучавања. То значи да се учење по моделу дешава врло брзо и да се тако усвајају дијелови или читави обрасци понашања, за разлику од инструменталног обучавања. Ово је врло значајан податак данас, када знамо да су дјеца и млади све више усмјерени на садржаје које добијају из различитих медијских извора, нарочито телевизије и интернета.

Оно што би требало имати на уму јесте то да утицаји медија нису увијек јасно видљиви јер не дјелују одмах, већ могу имати одложено дјеловање, па је зато тешко истраживати посљедице утицаја медија јер је тешко доказати њихово поријекло. Медији дјелују на више аспеката људске личности: на знање (јер се из медија учи), обликују наше мишљење, дјелују на наше емоције (јер током гледања осјећамо страх, љутњу, љубав, бијес, бол, итд.), изазивају физиолошке реакције (јаче лупање срца, виши крвни притисак, итд.), врше утицај и на понашање.

⁷ Рот, Н. (1994), *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

⁸ Бандура, А. (1990), Улога процеса учења у моделу развоја личности, У: *Процес социјализације код дјеце*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

КАКО ТЕЧЕ РАЗВОЈ ДЈЕТЕТА И КОЈЕ СУ ЊЕГОВЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ

Процес социјализације код људске јединке почиње њеним рођењем и слободно се може рећи да траје цијели живот. Разлике су само у начинима на које дјеца, касније млади и одрасли људи, успостављају контакте, те колико критички и обазриво приступају и прихватају информације које долазе из спољашње средине. Развој дјетета од рођења до одраслог узраста пролази кроз одређени број развојних фаза, али и криза. На сазнајни развој људске јединке, у овом раду, гледаћемо кроз једну од најпознатији развојних теорија, а то је теорија сазнајног развоја Жана Пијажеа. Према овом теоретичару, наш сазнајни развој пролази кроз четири стадијума и за сваки од ових стадијума карактеристична је и специфична сазнајна организација. Поред сазнајног развоја, веома је важно нагласити и морални, јер телевизијски садржаји подједнако утичу и на његов ток, као и на ток психичког развоја.

ОД РОЂЕЊА ДО ДРУГЕ ГОДИНЕ

Први стадијум представља период развоја који почиње рођењем и траје око двије године. У том периоду се тек конструишу елементарни видови реалности и он представља период изузетног менталног развоја⁹. Говор се на овом стадијуму тек почиње развијати и његова појава доводи до значајних промјена, како у развоју интелигенције, тако и на афективном плану. На овом стадијуму се јављају и први облици интелигенције, која се назива практична интелигенција. Током овог периода започиње конструкција елементарних видова реалности и дјететов свијет је скуп слика које у једном моменту, док акција траје, постоје, а чим његова активност престане, оне се губе, нестају. Зато се у овом документу нећемо бавити овим дјечијом узрастом, јер за њега медији субјективно и не постоје као нека посебна цјелина, у свијету који га окружује¹⁰. Овдје је битно и нагласити

⁹ Пијаже, Ж., Инхелдер, Б. (1996), *Интелектуални развој детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

¹⁰ Кораћ, Н. (1992), *Визуелни медији и сазнајни развој детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

да се у круговима љекара, педијатара, не подржава идеја да се дијете овог узраста уопште излаже гледању телевизије јер је штета много већа од користи.

ОД ДРУГЕ ДО СЕДМЕ ГОДИНЕ

Други стадијум траје од друге до седме године и то је период када дијете почиње да рјешава проблеме на основу стварања представа, а не директним дјеловањем. На овом стадијуму имамо почетак развоја језика, симбола, па самим тим и мишљења, али, исто тако, дијете нема способност логичког мишљења. Захваљујући говору дијете постаје способно да препричава своје активности, али није у стању да схвати однос узрока и посљедице, односно да предвиди посљедицу на основу њеног узрока. Оно добија могућност да са другима дијели и своја размишљања, што представља почетак процеса социјализације. И на претходном стадијуму дијете успоставља интерперсоналне односе, али само на нивоу имитације, како оне моторичке, тако и оне говорне (звукови и прве ријечи). На овом стадијуму развоја дијете се у свом расуђивању ослања искључиво на опажање и расуђује само на основу најистакнутијег аспекта у видном пољу, а не на основу информација које долазе из цијелог поља. То значи да његова или њена просудба искључиво зависи од онога што је дијете опазило као најдоминантније. Још једна врло важна карактеристика овог стадијума јесте и егоцентричност, која се огледа у немогућности дјетета да опажа искуства других, тј. тешко му је да се стави у положај друге особе како би ситуацију коју посматра сагледало из њене перспективе. Центрација, као наредна карактеристика овог стадијума, подразумијева склоност дјетета да се усмјерава на само један аспект проблема у одређеном тренутку. Када је ријеч о афективном дијелу личности и у њему долази до промјена, у односу на претходни стадијум. Дјеца у овом узрасту добијају прве симпатије и антипатије, развијају поштовање према особама из њиховог окружења и цјелокупан афективни живот им је организованији него на претходном стадијуму. На овом стадијуму понашање дјетета условљено је нормама које постављају одрасли, а које они не доводе у питање. Ово значи да ће дјеца у овом узрасту нечије понашање образлагати из угла правила која су постављена, а без да у питање доводе примјењивост или моралност тих правила. Можемо да закључимо да на овом стадијуму дјеца почињу да успостављају комуникацију са људима у околини помоћу

говора, размјењују искуства, препричавају и предвиђају даље акције, али искључиво из свог угла и без могућности да уоче узрок и претпоставе посљедицу.

ОД СЕДМЕ ДО ДВАНАЕСТЕ ГОДИНЕ

Трећи стадијум развоја почиње око седме године и траје до дванаесте године живота дјетета. Главна карактеристика овог стадијума јесте да дјеца имају представе о објектима који их окружују и догађајима који се дешавају око њих, могу да их модификују, трансформишу и да разумеју процес трансформације, као и начин на који су они сами конструисани. На овом стадијуму дјеца су у могућности да разумеју инверзију и реципроцитет, да повежу узрок и посљедицу. Сада су дјеца у стању да објекте класификују у групе, да одређују критеријум класификације. На овом стадијуму развоја дијете је у стању да сарађује јер више није егоцентрично, односно у стању је да разумеје позицију друге особе. Ослобађањем од егоцентризма започиње процес образовања логичког мишљења¹¹. Када је афективни дио личности у питању, на овом стадијуму се јавља осјећање праведности. Оно је нарочито важно међу друговима, али исто тако дјелује и на однос између родитеља и дјете, као и дјете и других одраслих. За дјецу млађег узраста је, умјесто праведности, карактеристична послушност, односно за њих је праведно оно што је наредио или прописао неко од одраслих. Млађа дјеца преферирају строжије казне, док се код дјете која се налазе на стадијуму конкретних операција јавља идеја о дистрибутивној праведности. Они сматрају да се величина казне треба одредити сходно намјери починиоца.

ОД ДВАНАЕСТЕ ДО ШЕСНАЕСТЕ ГОДИНЕ

Четврти стадијум траје од дванаесте до шеснаесте године и има сљедеће карактеристике: способност раздвајања реалног и могућег, способност постављања претпоставки и извођења закључака, одвајање форме од садржаја и способност комбиновања. Способност раздвајања реалног од могућег подразумијева да адолесценти

¹¹ Зечевић, И. (2010), *Активно учење и његов утицај на метакогницију и образовно постигнуће*, докторска дисертација одбрањена 20.03.2010. на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци.

схватају однос између онога што је стварно и онога што је могуће, а они су то у могућности јер је за њих реалност само специјалан случај, односно само једно од могућих стања. Хипотетичко-дедуктивно мишљење подразумијева да је особа у стању да барата хипотезама, да поставља хипотезе о реалности, да изводи логичке посљедице из тих хипотеза, те да посматра реалност, како би открила да ли је оно што је претпоставила као посљедицу у складу са реалношћу. Особе на овом стадијуму мање пажње поклањају конкретним објектима и подацима, јер су више заокупљени формом, односно идејама, хипотезама. Адолесценти су способни да сваки садржај третирају хипотетички. На овом стадијуму долази до квалитативног скока јер адолесценти постају способни да успостављају логичке везе између двије или више појава, и тако њихово мишљење постаје апстрактно. Млада особа је у овом узрасту способна да комбинује идеје и претпоставке и да то комбиновање врши на један систематичан начин. У овом комбиновању адолесценти су у могућности да стварају све могуће комбинације у оквиру одређеног скупа елемената. Комбинаторика подразумијева постојање система елемената.

Као што смо рекли, за сваки од стадијума сазнајног развоја карактеристична је и специфична сазнајна организација. Ово је врло значајно за наш рад јер онда можемо да закључимо да, уколико је представа о свијету у току нашег развоја одређена доминантним нивоом сазнајног функционисања, односно стадијумом на којем се наш развој налази, онда то важи и за начин на који доживљавамо телевизију као визуелни медиј.

МОРАЛНИ РАЗВОЈ ДЈЕТЕТА

Како се овај документ ради у сврху заштите дјеце од садржаја који могу да буду штетни по њихов развој, упоредно са сазнајним развојем бавићемо се и питањем моралног развоја јер је и морални развој под великим утицајем агенаса социјализације. Морални развој особе може се описати кроз три стадијума: први, који траје од четврте до десете године; други, који траје од десете до тринаесте; и трећи, који почиње са тринаест година.

У периоду од четврте до десете године дјечији морални развој пролази кроз двије подфазе. У току прве подфазе моралног развоја дјеца сматрају да посљедице понашања одређују да ли је понашање било добро или није. То значи да је за њих, нпр. случајно пролијевање кафе које оставља велику флеку лошије понашање, него намјерно

пролијевање кафе које оставља мању флеку. У овој подфази моралног развоја моралност одређује ауторитет чије захтјеве дјеца слушају да би избјегла казну или добила награду. У току друге подфазе дјеца моралност понашања процјењују кроз сопствене потребе и циљеве, али су свјесни да и други људи имају своје интересе. Овдје већ увиђају значај праведности и узајамности.

У другој фази дјеца показују бригу за добробит најдражих, повјерење, лојалност и захвалност. Они разумију да добар однос између двије особе може да буде важнији од појединачних интереса. У овом периоду они почињу да схватају да се правила и закони односе на све људе и на цијели друштвени систем, те да се она требају поштовати, без обзира на мотив понашања, и да је понашање погрешно уколико се нарушавају та правила или прописи.

Трећа фаза најчешће почиње са 13 година, али код неких особа може и касније. Особе чији је развој моралности достигао овај ниво морално просуђују у складу са апстрактним принципима, при томе разликујући моралност и закон. Оне су у стању да препознају када се њихови морални принципи сукобљавају и да изврше избор у складу са својим системом вриједности. На овом нивоу моралног развоја за особе постоје прописи и закони, али се они могу и прекршити, уколико нису у складу са универзалним принципима, јер за њих универзални принципи имају предност. За њих закони требају да заштите људска права и слободе, а не да их ограничавају. Понашање које штети заједници је лоше, чак и онда када је у складу са законом. Особе на овом нивоу моралног развоја су у стању да разумију да други не дијеле њихове идеје и вриједности и поштују право на постојање других идеја. Ако мало боље сагледамо карактеристике ове посљедње фазе, можемо да се запитамо: колико особа се, заиста, налази на овом нивоу моралног развоја, те гдје све могу да буду узроци застоја у нашем моралном развоју.

РАЗВОЈ ПОЛНИХ УЛОГА

Утицај медија на развој индивидуе је, у данашње вријеме, веома значајан па, поред тога што утичу на њен сазнајни и морални развој, они имају одређену улогу и у развоју полних улога. Новији сазнајно–развојни приступи, када објашњавају полни развој, говоре о појмовима полне шеме и полног сценарија, гдје се под полном шемом подразумева

сазнајна структура која се употребљава за организацију података који се односе на сопствени пол. Тако дјеца, врло рано, стварају шеме за "дјечака" и за "дјевојчицу". Оне се у почетку стварају тако што се дјечи бирају играчке за дјечаке и за дјевојчице, па она врло брзо почињу да преферирају играчке које одговарају њиховом полу. Затим се бирају одређене боје одјеће, као и она која је искључиво пожељна да се види на дјечаку или на дјевојчици. Ово све упућује дијете да већу пажњу придаје информацијама које одговарају његовом полу и да самостално регулише понашање. Ово се даље преноси и на њихово закључивање, нпр. да је дијете које носи дужу косу сигурно дјевојчица, јер је тај облик фризура карактеристичан за жене. Полни сценарио подразумијева познат низ догађаја, који се типично повезују само са једним полом¹².

Горе поменуте полне шеме омогућавају дјечи да све информације које им долазе из средине, а везане су за њихов пол, прикупљају и повезују у полни сценарио. Управо због њих дјеца имају ту карактеристику да боље памте и да се боље присјећају информација које су везане за њихов пол, него оних других, односно информација које су у складу са њиховим полним шемама.

У Табели број 1 налази се табеларни приказ односа сазнајног и моралног развоја дјецe.

Табела број 1.

Однос сазнајног и моралног развоја позрастима

УЗРАСТИ	ОПИС КАРАКТЕРИСТИКА
0 – 2	<ul style="list-style-type: none"> - развој говора; - развој практичне интелигенције; - дјететов свијет је скуп слика које за њега постоје док траје активност;
3 – 7	<ul style="list-style-type: none"> - дјеца на свијет гледају само из своје перспективе; - закључују само на основу дијела онога што су видјели (за њих најдоминантнијег); - склони су имитирању; - туђе понашање процјењују на основу последице коју је оставило; - понашају се према захтјевима ауторитета јер желе да избјегну казну; - стичу прве симпатије и антипатије;
8 – 12	<ul style="list-style-type: none"> - дјеца имају представе о објектима који их окружују и догађајима који се дешавају око њих;

¹² Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (1998), *Дјеџа психологија*, Naklada Slap, Zagreb.

	<ul style="list-style-type: none">- могу да модификују и трансформишу догађаје, да их препричавају на различите начине и да разумију процес трансформације, као и начин на који су они сами конструисани;- дјеца могу да повежу узрок и посљедицу;- јавља се осјећање праведности;- дјеца моралност понашања процјењују кроз сопствене потребе и циљеве, али су свјесни да и други људи имају своје интересе;- дјеца брину за особе које су им драге, за њихову добробит;- сматрају да се правила и закони требају поштовати;
13 – 16	<ul style="list-style-type: none">- дјеца имају развијено логичко мишљење;- имају способност раздвајања реалног од могућег;- мишљење постаје апстрактно;- воле да експериментишу, да формирају неке своје теорије и да их се чврсто држе;- способни су да постављају претпоставке и да изводе закључке;- више их занима форма, него конкретни садржаји;- свјесни су да постоје закони, али да они могу да се крше уколико је људски живот у питању;- почињу да схватају да други не морају да дијеле њихово мишљење;

КАКО И ЗАШТО ГЛЕДАМО ТЕЛЕВИЗИЈУ

Ако се на телевизију гледа као на реалан контекст, онда се она узима за озбиљно. Они гледаоци, који на телевизију гледају као на извор корисних информација које им могу помоћи да ријеше различите проблеме, доживљавају је као нешто реално и подложнији су њеном утицају¹³. Овај концепт опажене реалности је много сложенији него што се чини. Потер¹⁴ је говорио о значају идентификације са ликовима са телевизијских екрана. Они гледаоци који виде велик степен сличности између ликова који се приказују на телевизији и људи, доживљаја и догађаја из реалног живота, осјећају блискост са тим ликовима и они за њих могу да представљају чак и оно што су за друге њихови пријатељи у реалном животу. Овакве особе су, наравно, подложније утицају телевизије. Невјероватан пораст броја емисија које носе назив "ријалити шоу" поставља интересантно питање, које се односи на претходно речено: да ли гледаоци сматрају да се особе, које учествују у таквим емисијама, понашају онако како би се понашале у реалном животу? Да ли они претпостављају да су понашања, која могу да виде у емисијама тог типа, екстремна понашања? Популарност ових емисија, као и велика укљученост гледалаца у активности учесника тих емисија, указују на то да гледаоци заиста, у великој мјери, сматрају да је оно што виде на телевизији реално. Каби и Чиксентмихали¹⁵ наглашавају да телевизија и филм остављају много јачи ефекат на гледаоце, него штампани медији, јер је перцепција контекста на телевизији много сличнија животу.

Аутори Комсток и Шарер¹⁶ сматрају да постоје три разлога због којих људи гледају телевизију:

- **Избјегавање:** да бисмо се релаксирани и уживали, промијенили расположење, да бисмо побјегли од притиска и смањили стрес, као и да бисмо утрошили вријеме, односно да бисмо "ПОБЈЕГЛИ ОД" и "ПОБЈЕГЛИ У";
- **Самоевалуација:** да бисмо се поредили са онима које гледамо;
- **Потрага за информацијама:** да видимо како телевизија третира одређене теме.

¹³ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

¹⁴ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

¹⁵ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

¹⁶ Evra, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

Гледање телевизије може да буде инструментално и ритуално. Инструментално гледање има за циљ прикупљање информација. Овдје је телевизија извор информација и овакво гледање је селективно и са сврхом. Ритуално гледање, са друге стране, више представља навику, фреквентније је и неселективно. Телевизија се гледа да бисмо се опустили, да би нам прошло вријеме. Код ове врсте гледања мање се преферирају специфични програми, док је код инструменталног гледања потпуно супротна ситуација. Овдје се телевизија много мање гледа, али је то гледање усмјерено на специфичне садржаје, с обзиром на интересовање гледалаца (спорт, музика, филм...).

Истраживања начина на које дјеца гледају и разумеју ТВ програме започела су касних шездесетих година прошлог вијека. Све негдје до средине осамдесетих, за дјецу се сматрало да су, углавном, пасивни примаоци утисака, чија пажња је чврсто вођена и контролисана брзим резovima, интензивним ритмом, сценама са доста покрета и боја. Не може се, заиста, порећи да бар дио несумњиве моћи телевизије почива управо на могућностима привлачења и задржавања пажње.

Нешто каснија истраживања, међутим, указују на то да су начини на које се пажња дјетета привлачи и задржава друкчији него што се то у почетку сматрало. Њихови резултати показују да дијете програм “надгледа” првенствено – ушима. Док је телевизор укључен, дијете се може бавити разним другим активностима (играње, читање, разговор...), али чим чује неки од звучних сигнала (“џингл”, музику или глас неке особе) који најављују њему занимљив и разумљив садржај, оно усмјерава поглед ка екрану. Он ће тамо и остати све док траје такав (разумљив и занимљив) садржај. Његова пажња ће се дуже задржати уз бржи ритам, покрете, резове и сл., али само до одређене границе која је одређена, прије свега, разумљивошћу. Кад то што гледа престане да му буде разумљиво, дијете ће се вратити својој претходној активности и напустити гледање телевизије. Пажња са којом дијете прати програм није пасивна и аутоматска реакција, усмјеравана и контролисана искључиво спољашњим чиниоцима, већ свјесна активност која је првенствено у служби разумевања. Тако можемо да кажемо да од најмлађих узраста гледаоци прате не само оно што им је занимљиво, већ оно што им је разумљиво. Међутим, када је ријеч о разумевању, појављују се велике разлике, не само између дјеце и одраслих, него и међу самом дјецом.

Начин и степен утицаја телевизије на дијете зависи много од тога како оно тумачи оно што гледа, односно како разумије. Разумијевање онога што се гледа зависи од многих фактора: тренутних или трајних интересовања, емоционалног стања, интелектуалних способности и узраста. Судаћи по налазима бројних истраживања, узраст је онај од ових фактора који ствара највише разлика међу дјецом.

УТИЦАЈ МЕДИЈА НА САЗНАЊЕ ДЈЕТЕТА

У посљедње вријеме дјеца се све раније сусрећу са визуелним медијима, иако неки педијатри сматрају да дијете не треба излагати гледању телевизије прије друге године (Цалверт, Вилсон, 2008). Постоје бројне студије¹⁷ које указују на негативан утицај медија на понашање дјеце предшколског узраста које постаје насилније услијед претјераног излагања насилним садржајима на телевизији. Резултати показују да су дјеца, која су била дуготрајно излагана гледању телевизије, након уписа у школу имала проблема у понашању (насилно су се понашали према вршњацима), имала нижи школски успјех, дефицит пажње и проблеме са спавањем. Оно што представља још већи проблем јесте и то што су дјеца, која имају дефицит пажње, дјеца која нису у стању да се дуже задрже на одређеној активности, већ их стално мијењају, па им родитељи дозвољавају да гледају телевизију колико год желе јер их једино на тај начин умире. Друга негативна посљедица дуготрајног гледање телевизије, од стране дјеце предшколског узраста, јесте то што та дјеца врло мало времена проводе са својим родитељима. Гледајући телевизију дјеца се усмјеравају на садржаје који се приказују и, врло мало или готово никако, не комуницирају са родитељима. Ово утиче на њихов однос са родитељима који постаје врло површан.

ПАЖЊА

Акција и јаки звучни ефекти привлаче пажњу дјеце узраста до 6 година, за разлику од дијалога који овом узрасту нису интересантни. Постоји доста ствари које привлаче селективну пажњу мале и дјеце предшколског узраста: женски лик, особе у акцији, дјеца, лутке, анимације, као и плес, пјевање и свирање, те необични гласови и различити звучни ефекти. Пажња у овим периодима развоја се смањује и нестаје чим ови интересантни кадрови нестану, као и током секвенци када се води дијалог између двије или више особа,

¹⁷ Calvert, S.L., Wilson, B.J. (2008), *The Handbook of Children, Media, and Development*, Blackwell, West Sussex.

када је активност ликова сведена на минимум, те у периодима нарације. Истраживања¹⁸ су показала да резови, зумови и периоди када камера прелази преко предмета или прати неки предмет, повећавају пажњу код дјеце предшколског узраста, али не толико ефикасно као неки звучни ефекти.

Усмјеравање погледа на одређену ствар које траје дуже од 15 секунди, која укључује и друге когнитивне процесе, представља задржавање пажње. Док су дјеца мања овај период траје краће, а са развојем њиховог когнитивног система повећава се и њено трајање. Студије показују¹⁹ да је малу и дјецу предшколског узраста, у периодима задржавања пажње на садржајима које им нуди телевизија, много теже одвратити од тих садржаја или пореметити у гледању него у периодима када им пажњу не привлаче садржаји са телевизије, већ се баве неким другим активностима. Ова трајна пажња се повећава са одрастањем.

Поред јаких звукова, зумова, резова и осталих горе поменутих ефеката који привлаче пажњу дјетета, постоје још неки који нису за занемаривање:

- Звучни ефекти представљају сигнал који привлачи пажњу дјетета и усмјеравају на телевизију на којој се, након тог звука, емитују садржаји који иначе, сами од себе, не би привукли његову пажњу. Након одређеног времена тај звучни сигнал за дијете представља знак да иза њега слиједи одређени садржај. На овај начин дјеца уче да звучне ефекте користе као водиче за њихову селективну пажњу;
- Схватање контекста, такође, води до повећања пажње код дјеце. То значи да ће дјечију пажњу прије да привуку садржаји које они могу да разумију, него неки тежи и апстрактнији садржаји;
- Садржаји који се понављају, такође, привлаче пажњу дјеце, јер њихово разумијевање тих презентација расте са бројем њихових понављања;
- Програми који дијете стављају у интерактиван однос са телевизијом повећавају процесуирање информација, јер је когнитивно ангажовање дјетета веће уколико је оно активно. На примјер, вербално или невербално имитативно понашање,

¹⁸ Calvert i sar. (1982); Schmitt i sar. (1999); Smith, Anderson, Fischer (1985), preма: Calvert, S.L., Wilson, B.J. (2008), *The Handbook of Children, Media, and Development*, Blackwell, West Sussex.

¹⁹ Richards, Turner (2001); Lorch (1994), preма: Calvert, S.L., Wilson, B.J. (2008), *The Handbook of Children, Media, and Development*, Blackwell, West Sussex.

указивање и вокализација током гледања емисије, везани су за пораст разумијевања;

- Оно што, такође, повећава пажњу код дјеце јесте гледање телевизије уз родитеље и то зато што родитељи омогућавају дјетету, уз помоћ својих објашњења онога што се гледа, да боље схвате садржај.

Поред ових фактора који утичу на повећање пажње код дјеце, када је ријеч о праћењу садржаја на телевизији, постоје и ситуације када се њихова пажња смањује, односно када телевизија утиче на то да дијете не може довољно добро да се концентрише на одређену активност, која није везана за гледање телевизије. То су ситуације када дјеца бораве у просторији у којој одрасли гледају одређени програм, и у тој просторији се играју. Истраживања²⁰ су показала да тада игра код дјеце краће траје, да је мање сложена и да им је пажња нестабилнија, иако програм који се емитује на телевизији није за њих интересантан и не привлачи им пажњу. Ову ситуација аутори називају "телевизија у подлози".

ГОВОР

Телевизија може да буде корисна за дјететов говорно–језички развој, уколико се исправно користи, али исто тако може да буде и потенцијално штетна. Дјеца су веома активни гледаоци телевизије и за њих телевизија представља једну велику мултисензорну сликовницу, која је покретна. Истраживања показују да говор који је усмјерен на дијете, у одређеним телевизијским садржајима, обогаћује његов говор. Програм који дијете гледа, а који би позитивно утицао на развој говора, треба да буде садржајем примјерен узрасту дјетета, да пружа корисне и јасне информације, у једноставним и кратким реченицама и споријим говором, како би дијете могло потпуно да разумије пренесене информације. Уколико дијете дуже гледа телевизор, његове језичке способности потенцијално могу бити слабије, јер су реченице краће, мање сложене, рјечник је сиромашнији, а комуникативне способности дјетета лошије.

²⁰ Anderson i Pempek (2005), prema: Calvert, S.L., Wilson, B.J. (2008), *The Handbook of Children, Media, and Development*, Blackwell, West Sussex.

Сматра се да претјерано гледање телевизије одузима дјетету вријеме за интеракцију са другима, вршњацима или одраслима, као и прилику да кроз сопствено искуство учи о свијету који га окружује. Тај негативни утицај се потенцијално повећава уколико садржаји на телевизији нису развојно прилагођени узрасту дјетета, те уколико дијете у њима не схвата садржај.

Родитељи који остављају телевизор да ради сатима, чак и када га нико не гледа, могу наштетити развоју говора своје дјеце. Најновије истраживање показало је да дјеца, али и одрасли, знатно мање говоре када је упаљен телевизор. Зато се препоручује да дијете максимално проводи око један до два сата времена уз садржаје са телевизије.

ИМИТАЦИЈА

Када је ријеч о имитацији нечијег понашања, дјеца узраста од 12, 15 и 18 мјесеци живи модел имитирају и након 24 часа од његове активности, док су само дјеца узраста од 18 мјесеци у стању да имитирају модел који су видјели на телевизији и након 24 часа, али та имитација није упоредива, по детаљима, са имитацијом живог модела. Уопштено, имитација активности виђених на телевизији није доминантна код дјеце млађој од 3 године, мада може да буде подстакнута од стране звучних ефеката који се јављају прије акције и који привлаче пажњу дјетета. Подстакнути звучним ефектима, чак и дјеца узраста од 12 мјесеци у стању су да имитирају модел са телевизије, јер им тај карактеристични звук привуче пажњу.

Млађа дјеца и дјеца предшколског узраста имају потребу да садржаје презентоване на телевизији гледају и по неколико пута, јер је схватање контекста телевизије веома захтјевно, па је потребно одређени садржај погледати више пута како би се прихватио и разумио. Истраживачи сматрају да су недостатак социјалне интеракције између дјетета и садржаја који се презентују на телевизији, непредвидивост и немогућност контроле, неки од узрочника његовог тежег разумијевања у овом узрасту.

КРИТЕРИЈУМИ ЗА ПРОЦЈЕНУ ПОТЕНЦИЈАЛНО НЕГАТИВНОГ УТИЦАЈА САДРЖАЈА МЕДИЈА НА РАЗВОЈ ДЈЕТЕТА

ВРСТЕ НАСИЛНИХ ОБЛИКА ПОНАШАЊА

Када говоримо о насиљу и насилним облицима понашања потребно је напоменути да се у литератури може наићи на различите подјеле врста насиља, од којих једна гласи: физичко, психичко, вербално, социјално и сексуално насиље.

Физичко насиље подразумијева скуп различитих облика понашања којима се угрожава тијело или имовина одређеног лица. Психичко насиље представља скуп насилних облика понашања, у оквиру којих лице које врши насиље не успоставља ни вербални ни физички контакт, већ врши слједеће радње: уходи, упућују пријетеће погледе, позива на телефон и не комуницира, итд. Вербално насиље подразумијева насилне облике понашања у којима неко користи ријеч да би повриједио нечија осјећања (ругање, исмијавање, псовање, итд.). Социјално насиље се дешава када се одређена особа или особе искључују из групних активности, оговарају и избјегава дружења са њима, те када се друге особе наговарају да се са том особом или са тим особама не друже. Сексуално насиље представља насилни чин када се особи, мимо њене воље, додирују интимни дијелови тијела, упућују ријечи са сексуалном конотацијом, показују слике нагих особа у неадекватним позама или када се особа тјера на сексуални однос.

Све ове врсте насиља могу да буду приказиване на телевизији и на тај начин, било да су промовисане као адекватни и пожељни облици понашања или оспораване и кажњаване као неадекватни облици понашања. Излагање дјецe сценама насиља за њих може да представља врсту психичког насиља, јер се не врши атак на њихова тијела директно, не вријеђа их се, нити понижава, али их се ставља у ситуацију са којом сами треба да се изборе, а за то немају капацитетa. Овај документ има за циљ да одговорне у телевизијским станицама и родитеље едукује, како би на што ефикаснији и бољи начин заштитили дјецу од потенцијално штетних утицаја.

ШТА ЈЕ НАСИЉЕ У МЕДИЈИМА?

Насиље које се приказује у медијима је веома тешко дефинисати и мјерити, па је, самим тим, и веома тешко разлучити на који начин адекватно просудити који садржаји су подобни за гледање и у којем узрасту. Аутор Џорџ Гербнер сматра да је насиље облик употребе физичке силе, са оружјем или без њега, која је усмјерена против себе или против другога, а има за посљедицу рањавање или смрт. Овај аутор сматра да су и сцене насиља, које се приказују у анимираним филмовима, такође сцене које је могуће опонашати, док аутори Пакет и де Гиз сматрају да је насиље у анимираним филмовима потребно искључити из овог контекста, јер се оно представља као комично и нереалистично. Џорџ Гербнер је у својим истраживањима добио податак да се у телевизијским програмима, заправо, појављује много више насиља него што га у стварном свијету заиста има. У вези с овим, он је истакао једну занимљиву (и веома забрињавајућу) хипотезу: гледајући све више насиља на телевизији, дијете се постепено навикава на то да је свијет опасно мјесто у којем су људи беспомоћни и гдје им је потребна заштита неког јачег. Исто тако, он сматра да што више људи гледају телевизију то се више боје "стварног" живота, односно могућег насиља у стварном животу. Заstraшујуће је и замислити у каквом ће облику друштва такво дијете, кад одрасте, бити спремно да живи²¹. Чак и резултати истраживања са дјецом указују на то да дјеца перципирају да је данас много више насиља око њих, него у вријеме одрастања њихових родитеља. Могуће је да је ситуација данас, када је у питању количина насиља, гора него прије 30 или 40 година, али је исто тако могуће да дјеца данас имају могућност да, путем телевизије и других медија, врло брзо сазнају о насиљу, како у њиховој околини, тако и шире, што, наравно, ствара слику да је насиља све више.

КАКО НАСИЉЕ ПРИКАЗАНО НА ТЕЛЕВИЗИЈИ МОЖЕ ДА УТИЧЕ НА ПОНАШАЊЕ ДЈЕТЕТА?

Посљедњих 50 година научници истражују да ли и колико изложеност насилним сценама, путем медија, изазива појаву насилних облика понашања код дјеце и младих, и резултати стручњаке дијеле у двије групе:

²¹ Кораћ, Н., Зечевић, И., Бајрактаревић, Ј. (2009), *Утицај телевизије на дјецу и малољетнике*, Регулаторна агенција за комуникације, Сарајево.

1. оне који сматрају да је излагање дјецe и младих насилним сценама штетно, јер код њих изазива насилне облике понашања,
2. и друге, који сматрају да за то не постоје научни докази, али да се гледањем насилних сцена на телевизији врши десензитизација на насиље, односно да особе које више гледају насилне сцене на телевизији имају виши праг толеранције на насиље²². Према тим ауторима, механизам дјеловања телевизијског насиља је, прије свега, такав да постепено доводи до равнодушности и пасивног односа према насиљу у свакодневном животу. Кад је ријеч о дјеци, ово има и додатне разлоге: што је дијете млађе, оно теже прави разлику међу појединим врстама програма. Тако ће, рецимо, ратну сцену у информативном програму посматрати мање-више исто као и сличну сцену у неком филму. Друго, и још важније, оно на тај начин постепено учи да је телевизијско насиље само “кобајаги” и да је, чак и онда кад се заиста догађа неком другом, оно за њега безопасно. Дијете изложено великим количинама насиља, приказаног на телевизији, постаје, мало помало, све равнодушнији појединац којег се стварно насиље у свакодневном животу све мање тиче. Такав појединац ће све лакше допустити да људи око њега буду жртве насиља, а и само ће лакше постати његова жртва. Овако научена равнодушност према насиљу, дакле, широм отвара врата новом насиљу.

Веза између насиља на медијима и насиља у понашању дјецe дефинитивно постоји, само се поставља питање на који начин се насилни облици понашања развијају и са којом сврхом. *Једна* група аутора сматра да дјецa, гледајући сцене насиља, развијају "когнитивне скрипте", помоћу којих имитирају акције, које изводе њихови омиљени јунаци цртаних или неких других филмова. Временом, дјецa те скрипте интернализују (прихватају као обрасце понашања) и у одговарајућим ситуацијама их примјењују. То се, наравно, дешава у ситуацијама када се рјешава одређени проблем, па се насиље користи као адекватан начин понашања. *Други* сматрају да су физиолошки ефекти ти који изазивају агресивно понашање код дјецe и младих, јер приликом гледања насилних сцена долази до убрзаног рада срца, убрзаног дисања, повећава се крвни притисак и то све предиспонира дјецу и младе да се агресивно понашају. *Трећи* сматрају да је врло значајно на који начин се медији односе према насиљу. Често се у филмовима може видјети како главни јунаци на

²² http://www.media-awareness.ca/english/issues/violence/effects_media_violence.cfm

агресиван начин рјешавају проблеме, долазе до онога што им је потребно и њихово понашање нико не санкционише, већ их се награђује. Ово даје примјер дјецци и младима да, по истом принципу, поступају у реалном животу.

КАКО ДЈЕЦА И МЛАДИ ДОЖИВЉАВАЈУ НАСИЉЕ НА ТЕЛЕВИЗИЈИ

Оно што је важно за напоменути, прије него што се пређе на описивање сцена насиља које потенцијално могу да оставе посљедице на гледаоце, јесте једна важна разлика између дјецце и одраслих, када је доживљавање насиља у питању. Када дјеца препричавају сцене насиља, након што их одгледају, она их не описују већ говоре о томе како су се осјећали. То значи да дјеца о сценама насиља говоре на емоционалном нивоу. Зато је потребно да се предузму све мјере, како бисмо их заштитили од прекомјерног "конзумирања" насилних сцена.

Процјена приказивања насиља зависи од укупног контекста и од начина уметања представа у укупну понуду. Овдје треба узети у обзир и појединачно приказивање насиља у његовом облику и интензитету. Акциони филм, нпр., садржи већином сцене насиља које у озбиљном контексту могу да буду проблематичне због својих посљедица, али које могу да буду прекинуте хумористичним уметцима или натписима, па да умање негативан ефекат на гледаоце. Насиље приказано на телевизији се не доживљава емотивно и не оставља посљедице на гледаоце уколико: није стављено у реалан контекст; уколико једна сцена насиља траје дуго (тако што се снима само из једног угла и динамика се не ствара са мноштвом мањих кадрова), па се гледаоци дистанцирају од ње; те уколико се приликом снимања употреби техника *slow motion*, тако да сцена насиља прераста у комедију.

Насиље приказано на телевизији, које потенцијално може да остави посљедице на дјецу и младе као гледаоце, јесте:

1. *Насиље које је приказано у реалном контексту* – Овакве сцене насиља су веома тешке за посматрање јер су блиске гледаоцима и код њих могу да изазову појаву различитих асоцијација (било да су и они сами били жртве насиља у сличним ситуацијама, или да је неко њима близак имао такво искуство, било да је средина у којој се насиље дешава на телевизији, средина у којој они живе или њој слична). Дјеца која су млађа од 14 година, уколико се насиље не приказује у реалистичном

контексту, проналазе начина да се од њега дистанцирају. Ово је карактеристика која произилази из њихове немогућности да се одвоје од конкретног, односно да разумију апстрактне садржаје. Дјеца која су млађа од 14 година могу да разумију и размишљају само о оним садржајима који су конкретни и који су били дио њиховог искуства. Зато сцене у којима се насиље приказује у реалном контексту, у оригиналу, након којих имамо осјећај као да смо били дио њих, нису адекватне за дјецу као гледаоце.

Приказивање посљедица насиља на реалистичан начин, директним снимањем жртва и околине у којој се насиље десило (уколико је и околина разорена), доводи гледаоца у положај да замишља како је текло насиље, као и да се поистовјећује са жртвама. Ово је нарочито проблематично за гледаоце који живе на том подручју. Када је ријеч о идентификацији дјетета са жртвом насиља, нарочито су тешке сцене у којима су дјеца жртве насиља и сцене у којима се насиље одиграло у кући или болници, мјестима која за дијете представљају безбједна мјеста, мјеста гдје су они заштићени. Сцене насиља могу да буду узнемирујуће за дјецу уколико су у њима жртве дјеца њиховог узраста, или имају било шта слично са дјететом које то насиље гледа. Зато је неопходно да се приликом конструисања информативне емисије обрати пажња на садржаје који информишу о природним катастрофама, ратовима, несрећама, те различитим врстама насиља које су се десила у окружењу, а са којим дијете-гледалац може да се поистовијети.

2. *Насиље које се детаљно описује или, кроз различити број кадрова, детаљно приказује* – Овакав вид приказивања насиља представља добар модел за понављање. Радња, која се детаљно опише или визуелно представи, може се утолико лакше опонашати уколико је логички структурисана, као и ако је кохерентно и хронолошки испричана. Она се теже може опонашати ако је комплексна или нелогична и ако садржи различите временске нивое. То значи да, уколико се насилна радња прикаже реалистичније и хронолошки, представља директну понуду за опонашање. Овај начин представљања насиља је проблематичан за младе који се налазе у периоду ране и средње адолесценције, јер им даје могуће моделе за понашање или рјешавање проблема. Млади који одрастају на просторима БиХ су посебно сензитивисани на насиље и свуда око себе имају

прилику да виде, али, нажалост, и доживе насилне облике понашања. Зато је овој популацији неопходно дати што је мање могуће приједлога за насилно понашање.

Сцене насиља у којима се употребљава оружје, као и сцене у којима се детаљно приказује начин коришћења различитих врста оружја, посебно су осјетљиве за дјецу која одрастају на подручју БиХ, земље у којој данас свака четврта породица има оружје у кући. Дјеца млађа од 12 година су врло радознала и оваквим садржајима могу да буду подстакнута да у игри искористе оружје, не како би некога убили, већ како би се забавили, али се таква забава може завршити фатално. За старије од 12 година овакви садржаји могу да буду подстицајни за размишљање о неким другачијим начинима насилног понашања с особама према којима осјећају анимозитет.

3. *Насиље које је праћено додатним звучним ефектима, специфичним кадровима и песимистичном тематиком* – Додатни звучни ефекти представљају ситуацију насиља још више узнемирујућом и на дјецу предшколског узраста сама та музика може да буде потенцијално узнемирујућа и да изазове страх, па и несаницу. Филмови и емисије, које у свом садржају нуде песимизам и сцене самоубиства (које су приказане као начин изласка из кризе, начин рјешавања проблема), представљају опасност за адолесценте који у оквиру свог развоја улазе, с времена на време, у одређене развојне кризе. Већина адолесцената успијева да их самостално или уз помоћ вршњака превлада и то без посљедица, али одређени број њих треба и стручну помоћ. Оно што је врло важно јесте да су то кризе које се односе на прихватање себе (идентитет), стварање слике о себи, па је за њих врло значајно да у тим фазама развоја не добију, међу мноштвом идеја, и ону о одузимању живота.

Кадрови који сцене насиља приказују у крупном плану, кадрови који дају детаљан приказ и кадрови из близине, у којима постоје чести резони, су кадрови који чине да се сцена насиља, или његових посљедица, види детаљније, да буде извучена из контекста, да буде доминантна, што дјелује узнемиравајуће по гледаоца, нарочито дијете. Угао из којег камера снима и шутови, утичу на доживљај насиља код дјете. Уколико су жртве насиља дјеца, рањиве групе или невини, и уколико камерман

жели да патњу прикаже што вјеродостојније, па камеру поставља близу жртве, ове снимке су веома узнемирујуће за дјецу. На овај начин се детаљно виде црте лица, патња коју жртва осјећа и овај приказ преплављује екран, што је врло тешко поднијети гледаоцу. С друге стране, детаљније се виде и посљедице насиља. Исто тако, снимање сцене насиља из више углова за гледаоца дјелује узнемирујуће, него када се сцена снима само из једног угла, јер се снимањем из више углова добија детаљнији приказ, како насиља, тако и његових посљедица.

4. *Насиље које се у току једног телевизијског садржаја континуирано понавља у виду краћих сцена* – Раније смо у тексту напоменули да сцене насиља које трају дуго, тако што се снимају само из једног угла и када се динамика не ствара са мноштвом мањих кадрова, код гледалаца изазивају дистанцирање и не могу да оставе штетни ефекат на њихову психу. Међутим, учестало излагање краћим сценама насиља, кроз њихово понављање, појачава идентификацију гледалаца са жртвама и само доживљавање насиља. Код оваквих емисија или филмова, који обилују сценама насиља, гледаоци долазе у ситуацију да, услијед континуираног осјећања неугодности, па и анксиозности, постану осјетљивији и неадекватно реагују на стимулусе који им долазе из спољашње средине, након гледања. Постоје и такве понуде у којима се захтијева доминација насилних сцена која потпуно ставља у други план осталу радњу и остале садржаје. Напетост која се стално задржава, без растерећујућих елемената (паузе, комични елементи) или без смањивања на крају (нпр. сретан крај) може да доведе до стања високе узнемирености. Напетост може да буде произведена са психолошким обрасцима приповиједања (нпр. у психотрилеру) или у акцијама које садрже насиље (нпр. у акционим филмовима). Стално задржаној напетости су нарочито подложна дјеца која немају механизма којима би се заштитили и растеретили.
5. *Насиље које се промовише на тај начин што га спроводе ликови позитивци* – Веома је важно да се води рачуна о томе ко су лица која су насилна, јер код фигура, које су нарочито атрактивне за гледаоце, насилно понашање може да се доживљава као легитимно. Носиоци симпатија могу да рекламирају примјену различитих облика насиља без разлога, који могу да се опонашају или да се одбране као успјешно понашање и понашање које је остало без посљедица и које се спознаје као

правилно, узорно и вриједно опонашања. Уколико постоје одређени ризични фактори, насилно понашање може да се прихвати као модел за сопствени репертоар понашања и радњи. Позитиван лик у филмовима никада не бива кажњен због свог насилног понашања, већ, напротив, награђен, што у дјететовим очима представља изванредан модел за опонашање, поготово за дјецу на овом узрасту која још увијек немају способност узрочно-последичног мишљења, апстрактног мишљења. Они нису у стању да радњу са филма пребаце у реалан контекст, контекст у којем живе и у којем они нису ти ликови из филмова, који су заштићени и којима је све дозвољено. Носиоци симпатија са високим идентификацијским потенцијалом, над којима је вршено насиље, добијају, напротив, емоционално саучешће посматрача. Често се, као реакције, посматрају сажаљење и страх. Носиоци антипатије који користе насиље могу, насупрот томе, да очекују дистанцирајуће реакције, а да као они који трпе насиље не буду окарактерисани као жртве, већ као они који то насиље заслужују. Насиље које се догађа носиоцима антипатије често се може посматрати у контексту недиференцираних стратегија рјешавања проблема (нпр. самопрана). При томе, уопште не долази у питање праведност дјеловања доброг противника који се залаже за праведну ствар и који је позитивно окарактерисан.

Поред тога што постоји јасна разлика између тога како одрасли и дјеца разумију и доживљавају сцене насиља, ова разлика постоји и међу половима. Дјевојчице не гледају сцене насиља да би осјећале узбуђење и језу, као што то чине дјечаци. Оне не троше толико енергије да би, једна другој, описивале сцене које су гледале. Оне много чешће избјегавају гледање оваквих сцена, али и уколико их погледају, имају потребу да их разјасне и да схвате зашто се неко понаша насилно. С друге стране дјечаци имају потребу да гледају сцене насиља, да би уз њих осјетили узбуђење и да би их подилазила језа, али и због тога што то представља ознаку њихове вршњачке групе са којом они имају потребу да се идентификују. Они више функционишу на инстинктивном нивоу и немају потребу да анализирају и разумију нечију мотивацију да буде насилан, као што то имају потребу дјевојчице.

Када је ријеч о понудама сцена насиља, које се одликују напетосту у детаљу који се односи на поједине сцене, треба да се испита да ли је напетост разграђена

растеређујућим сценама или паузама. Овдје нарочито треба узети у обзир да млађа дјеца нису у стању да спознају филмске понуде у њиховом цјелокупном контексту, већ да их разлажу у појединачне сцене, због чега нарочито треба да се одвага могуће дјеловање проблематичних сцена.

Прије него што дамо критеријуме за означавање, када су у питању телевизијски садржаји који у себи садрже насиље, потребно је да се напомене да они, код дјецегледалаца, имају три врсте утицаја:

1. Утичу на појаву *имитације* код дјеце. Више од 60% млађе дјеце имитира омиљене јунаке из цртаних филмова. Гледајући телевизију дјеца добијају понуду различитих врста понашања, а с обзиром на то да су ликови, који су насилни, врло често и привлачни, или позитивци, то је још један аргумент више да се имитирају.
2. *Узнемиравају* гледаоце. Иако медије гледамо онда када желимо да се забавимо или опустимо, врло често се дешава да нас насилни садржаји узнемире, учине несигурним и незаштићеним. Код дјеце се посебно јавља то узнемирење, јер не могу да разумију многе односе међу одраслим људима, нису довољно емоционално и когнитивно зрела и немају довољно искуства.
3. Гледаоци постају *неосјетљиви*. Неосјетљивост настаје као посљедица прекомјерног гледања насиља на телевизији. Оно код дјеце изазива емоционалну и когнитивну отупјелост и повећава праг толеранције на насиље. Ово представља добар предуслов да та дјеца постану равнодушна на насиље и да га посматрају без потребе да реагују, уколико се оно дешава у њиховом стварном животу, као и да постану жртве насиља а да тога и нису свјесни.

Дјечије поимање насиља се мијења у складу са њиховим животним искуством. Начин на који дјеца разумијевају сцене насиља зависи и од нивоа њиховог когнитивног развоја. У Табели број 2, испод овог текста, налазе се приказани различити облици насиља и начини снимања насилних сцена, те узрасти за које би овакви садржаји били штетни па се не би требали препоручивати.

Табела број 2.

Категоризација телевизијских садржаја са сценама насиља по узрастима

Опис сцене/облика насиља	Узрасна	Објашњење категорисања
--------------------------	---------	------------------------

	категорија	
Приказивање насиља и његових посљедица у реалистичном концепту, када је ријеч о филму (сцена које обилују приказима крви, крвавих људи, унутрашњих органа, сцена у којима се директно приказују посљедице насиља над људима и животињама, сценама пуним бруталности и иживљавања над жртвама).	+14	Дјеца млађа од 14 година нису у стању да се дистанцирају од ситуације у којој се насиље приказује, и оно може да има потенцијално штетни ефекат на њихов развој.
Приказивање насиља и његових посљедица на реалистичан начин, директним снимањем жртава и околине у којој се насиље десило (уколико је и околина разорена), када је ријеч о репортажама, вијестима, дневницима или "ријалити шоу" емисијама.	+14	Дјеца млађа од 14 година нису у стању да се дистанцирају од ситуације у којој се насиље приказује, и оно може да има потенцијално штетни ефекат на њихов развој.
Приказивање сцена насиља које се одигравају у затвореним и мрачним просторима, из којих жртва не може да изађе. Сцене са застрашујућом атмосфером која се постиже музичким ефектима, те сцене које нуде опасне и песимистичне садржаје (нпр. филмови и емисије о самоубиствима, катастрофама).	+16	Овакви сценски ефекти код дјеце могу да изазову анксиозност, јер дјеца, услед немогућности да схвате да је акција, која се на телевизији приказује, само фикција, доживљавају неугодност и осјећају страх (анксиозност). Њима је, у оваквим сценама, најтеже да поднесу немогућност жртве да избјегне насиље.
Понављање краћих сцена насиља једно одређено вријеме у току емисије или филма.	+16	Овакви садржаји који не дозвољавају гледаоцима растерећење, те их континуирано оптерећују узнемирујућим садржајима, потенцијално су штетни за дјецу до 16 година која немају механизма одбране да би се, од оваквих садржаја, дистанцирали.
Приказивање филмова или емисија у којима се насилан чин детаљно описује, тако да га је могуће поновити, односно копирати.	+16	Овакав начин приказивања представља потенцијални модел за опонашање, као и модел за рјешавање проблема са којима се млади сусрећу.
Сцене насиља које су снимане са кадровима у крупном плану, кадровима који дају детаљан приказ и кадровима из близине, у којима	+14	Овакве сцене су узнемирујуће за гледаоце, подижу тензију, приказују детаљне посљедице насиља, као и сам чин насиља, а дјеца млађа од 14

постоје чести резови.		година нису у стању да се од њих дистанцирају, да их схвате као фикцију.
Приказивање сцена насиља у којима се барата различитим врстама оружја и детаљно приказује начин њихове употребе.	+16	Сцене које могу да представљају потенцијални модел опонашања.
Сцене у којима су ликови, који су популарни код дјечије популације, као и ликови који су позитивци у филму, насилни, а ликови који су негативци трпе насиље и ово насиље је приказано на непримјерен и узнемирујући начин (неки од горе предложених у табели).	+14	Насилно понашање ликова позитивца представља, такође, модел понашања који дјеци указује да је насиље један од начина рјешавања проблема, врло ефикасан и, као такав, пожељан.
Сцене насиља, детаљно приказане, у којима брутално страдава много људи.	+18	Овакве сцене дјелују застрашујуће и изазивају стање анксиозности и осјећање безизлазности и беспомоћности код гледалаца.
Сцене у којима се насилни чин не приказује детаљно, нити његове посљедице, али које нуде информацију да је насиље пожељно, односно да се њим на ефикасан начин рјешава проблем.	+12	Овакве сцене указују дјечи на то да је насиље најбољи начин да се изборе за оно што њима одговара или да се за своја права боре насиљем. Овај узраст дјеце искључиво вјерује ономе што види, јер му је перцепција доминантна функција. Егоцентричност која је присутна онемогућава им да на догађаје гледају из другог угла (друге позиција која је различита од њихове), тако да је оно што су видјели и како су то доживјели основни критеријум просуђивања.
Приказивање сцена у којима се користе псовке, како би се неко повриједио или омаловажио, као и сцене у којима је псовање начин комуникације (псовка као нешто што прати нечији начин изражавања, поштапалица).	+12	Овакав начин изражавања (псовање) појављује се код дјеце узраста од 3-5 година (све у зависности од тога када проговоре), те његово приказивање на телевизији може да буде још више подстицајно.
Сцене које садрже експлицитан приказ силовања.	+18	Гледање оваквих сцена оставља посљедице и на одраслог човјека. Оне су трауматичне за дјецу и младе јер представљају приказ доминације једне особе над другом, најчешће мушкарца над женом, и то на начин

	<p>који нарушава свако достајанство. Сексуални чин у оваквим сценама представља алат за наношење боли другој особи. Посљедице од гледања оваквих сцена могу да буду емоционалне природе, али исто тако овакве сцене могу да буду инспирација за понављање у стварном животу.</p>
--	--

КОНЗУМИРАЊЕ АЛКОХОЛА И НАРКОТИЧКИХ СРЕДСТАВА

Садржаји у којима се приказује конзумирање алкохола и наркотичких средстава су посебно штетни за дјецу која се налазе у периоду адолесценције, периоду у којем је развој буран, како психички, тако и биолошки и сазнајни. Развојне кризе, кроз које пролазе адолесценти, на одређени начин компликују живот, те доводе до усложњавања односа са околином, нарочито родитељима и другим одраслим ауторитетима. Млади често осјећају да нису схваћени и прихваћени и, услјед непостојања адекватних образаца понашања, као и механизма одбране, могу да, подстакнути садржајима са телевизије који нуде дрогу или алкохол као рјешење свих проблема, поклекну притиску и опробају се на том пољу.

Конзумирање алкохола и наркотичких средстава у данашње вријеме више није ријеткост, а старосна доб конзументата се из године у годину смањује. Сматра се да се овим опијатима не могу одупријети особе које су несигурне и које код себе не налазе адекватне механизме одбране како би се суочили са проблемом, већ се препуштају опијатима различите врсте како би свој проблем, барем на кратко, потиснули из сјећања. Приказивање начина коришћења наркотичких средстава, те посљедица, али у оном позитивном контексту (нпр. довољна је само једна таблета и све се заборавља), само је један од начина рекламирања овог зла данашњице. Гледање оваквих садржаја нарочито је штетно за дјецу млађу од 12 година, јер још увијек нису у стању да разлуче узрок и посљедицу, те шта је реално а шта није, а при томе веома вјерују подацима са телевизије. Овакав однос телевизије према наркотичким средствима штетан је и за адолесценте јер им нуди једно од могућих начина рјешавања проблема. У периодима адолесцентске кризе, када се млади налазе у безизлазној ситуацији јер имају осјећај да их нико не разумије, бијег од стварности представља једно од идеалних рјешења за њих. Овај бијег од стварности им омогућују наркотичка средства која се данас могу набавити на сваком кораку.

Веома је важно напоменути карактеристичан став према алкохолу који је доста широко распрострањен на овим подручјима, а који се односи на обичај конзумирања алкохола у већим количинама и у свакој прилици, било да је она весела или тужна. Алкохол се, чак, савјетује и као лијек, али и као средство превенције различитих обољења. Наша дјеца одрастају у оваквој средини и онда је веома тешко спријечити њихово

конзумирање алкохола када дођу у период адолесценције, јер је то просто нешто "нормално". Један врло значајан податак јесте и то да је алкохолизам први узрочник насиља, како у породици, тако и у окружењу. Зато би се на телевизији требали редуковати садржаји који нуде промоцију алкохолу, или барем означити, па да се на њих обрати пажња од стране савјесних родитеља.

Табела број 3.

Категоризација телевизијских садржаја са сценама у којима се конзумирају алкохол и наркотичка средства по узрастима

Опис сцене/облика насиља	Узрасна категорија	Објашњење категорисања
Сцене у којима се детаљно приказује конзумирање наркотичких средстава и/или алкохола, са њиховим посљедицама.	+16	Нарочито су проблематичне сцене у којима се детаљно приказује начин припреме и конзумирања дроге, али и оне у којима се истиче стање корисника након узимања, када се корисник осјећа опуштено, растерећено и када његови проблеми нестану.
Сцене у којима се позитивно говори о утицају наркотичких средстава и/или алкохола.	+16	Овакве сцене, као и оне које приказују начин узимања наркотичких средстава, могу да буду добар начин промоције њиховог дјеловања на људски организам. Оне су потенцијално штетне за дјецу која се налазе у периоду адолесценције и могу да оставе сличне посљедице као и гледање сцена у којима се детаљно приказује начин коришћења дрога.

ТЕЛЕВИЗИЈСКИ САДРЖАЈИ КОЈИ ПРИКАЗУЈУ СЕКСУАЛНОСТ

Сексуалност се односи на саму језгру људског бића која укључује пол, род, сексуални и родни идентитет, сексуалну оријентацију, еротицизам, емоционалну приврженост и љубав, те репродукцију²³. Сексуални нагон се јавља убрзо по рођењу, док се полни идентитет почиње формирати у раном дјетињству, а коначно се уобличава у периоду адолесценције, када долази и до сексуалног сазријевања. Бујање сексуалности у адолесценцији ствара адолесцентима осјећај снаге и моћи, и даје им нове могућности да се приближе свијету одраслих. Њихове мисли су углавном заокупљене сексуалним односом и често им се дешава да га замишљају и фантазирају о њему. Сексуално експериментисање дио је уобичајеног сексуалног развоја у адолесценцији, а прихватање своје сексуалности је дуг и компликован процес.

Сексуални аспект личности младе особе условљен је интеракцијом низа биолошких, социјалних, културолошких и других фактора, који детерминишу начин превенције и активног приступа здравствених радника, образовних установа и друштва на свој, специфичностима условљен, начин.

Одређени број телевизијских садржаја састоји се од сцена у којима се, на директан или индиректан начин, приказује сексуални однос двије или више особа, а који не спада у домен порнографије. Овакви садржаји могу да буду потенцијално штетни за дјецу као гледаоце, који немају сексуалног искуства, јер код њих могу да изазову маштање и фантазирање које нема везе са реалношћу. Исто тако могу да буду и подстицајни, нарочито у периоду адолесценције када се код младих јавља појачана потреба за сексуалним искуством, да садржаје које су гледали на телевизији копирају у стварном животу. Рана сексуална активност, као један од облика ризичног понашања, уз непромишљено излагање ризику настанка нежељене трудноће, може да резултује поремећајем репродуктивног здравља са далекосежним посљедицама на здравље и репродуктивни потенцијал индивидуе. Зато је потребно, што је могуће више, заштитити дјецу од садржаја у којима се приказују сексуални односи, али садржаја који нису само

²³ Свјетска здравствена организација, 2001.

порнографски, јер свако наслућивање сексуалног односа, у периоду адолесценције, може да пробуди радозналост и жељу за експериментисањем.

Табела број 4.

Категоризација телевизијских садржаја са сценама сексуалности по узрастима

Опис сцене/облика насиља	Узрасна категорија	Објашњење категорисања
Сцене у којима се сексуални однос не приказује експлицитно, већ се види да се однос одвија (при томе однос у себи садржи и сексуално насилно опхођење према једном од учесника), али је пенетрација скривена.	+18	Овакве сцене, такође, могу да остављају исте последице на гледаоце, као и порнографске, с том разликом што се експлицитно не приказују полни органи, па то наводи гледаоца на замишљање.
Сцене у којима се приказују наге особе и у којима се само може наслутити да би полни однос могао да слиједи.	+14	Овакве сцене могу да код дјецe овог узраста изазову потребу да доживе однос који су гледали на филму или у одређеној емисији.
Сцене у којима се сексуални однос само наслућује, а без тога да се актери приказују наги.	+14	Овакве сцене могу да код дјецe овог узраста изазову маштање и фантазирање које нема везе са реалношћу.
Сцене у којима одрасла особа заводи малољетну, и да се тај њен чин подржава.	+16	Овакве сцене указују на то да је љубавни однос малољетника и одрасле особе нешто што треба подржавати.
Сцене у којима одрасла особа заводи малољетну, а малољетна прихвата такав однос и користи у сврху постизања одређеног циља.	+16	Поред овог што је речено у претходном реду, овакве сцене треба ограничити за гледање дјеци млађој од 16 година, а нарочито дјевојчицама које се налазе у периоду адолесценције и које би, можда, однос са одраслим мушкарцем искоришћавале на различите начине. Исто као и сцене са насиљем, и овакве сцене могу да буду подстицај за имитацију ове врсте понашања.
Сцене у којима се приказују наге мушке или женске особе, које својим плесом и разголићавањем забављају друге особе (нпр. сцене стриптиза).	+16	Ове сцене могу да промовишу овакву врсту понашања, нарочито уколико се у њима представља стриптиз као један од начина зараде.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандура, А. (1990), Улога процеса учења у моделу развоја личности (*Процес социјализације код деце*), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Calvert, S.L., Wilson, B.J. (2008), *The Handbook of Children, Media, and Development*, Blackwell, West Sussex.
- Ђерић, И., Студен, Р. (2006), *Стереотипи у медијима и медијско описмењавање младих*, Зборник Института за педагошка истраживања, Београд, 38, 2, 456 – 471.
- Евга, V.J. (2004), *Television and child development*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- Кораћ, Н. (1992), *Визуелни медији и сазнајни развој детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Кораћ, Н., Губаш, А. (1995), *Videolab: (De)construction of (Un)real Space*, Психологија, Београд, 209-213.
- Кораћ, Н. (2002), *From 'out there' to 'in between': Preschoolers' Interpretation of Televised Images*, Психологија, Београд, 35, (1-2), 25-36.
- Кораћ, Н., Врањешевић, Ј. (2003), *A Roughly Mapped Terra Incognita: Image of the Child in Adult-oriented Media Contents*, Психологија, Београд, 36, (4), 451-469.
- Кораћ, Н. (2005), *Медијска писменост као предуслов образовања за медије: развојнопсихолошка перспектива*, Педагогија, Београд, 60, (4), 511-521.
- Кораћ, Н., Зечевић, И., Бајрактаревић, Ј. (2009), *Утицај телевизије на дјецу и малолетнике*, Регулаторна агенција за комуникације, Сарајево.
- Millwood Hargrave, A. (2003), *How Children Interpret Screen Violence*, BBC, BBFC, BSC, ITC, London.
- Пијаже, Ж., Инхелдер, Б. (1996), *Интелектуални развој детета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Рот, Н. (1994), *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Васта, Р., Хеит, М.М., Милер, С.А. (1998), *Дјечја психологија*, Наклада Слап, Загреб.
- Визек Видовић, В., Ријавец, М., Влаховић Штетић, В., Миљковић, Д. (2003), *Психологија образовања*, ИЕР – VERN, Загреб.

Зечевић, И. (2010), *Активно учење и његов утицај на метакогницију и образовно постигнуће*, докторска дисертација одбрањена 20.03.2010. на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци.

Зграбљић Ротар, Н. (2005), *Медији – Медијска писменост, медијски садржаји и медијски утјецаји*, МедиаЦентар, Сарајево.

Интернет странице:

http://www.media-awareness.ca/english/issues/violence/effects_media_violence.cfm

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61752